

československá psychologie

časopis
pro psychologickou
teorii a praxi

ROČNÍK XX

CÍSLO 6

1976

SVĚTONÁZOROVÁ VÝCHOVA A MARXISTICKÁ PSYCHOLOGIE

Projekt světonázorové a ideové výchovy studentů, který připravujeme, vychází z té základní myšlenky, že tato výchova tvoří jednotný proces působení na studenty a má jednotný cíl: vychovat novou, komunismu oddanou a plně marxisticky uvědomělou inteligenci. Tento jednotný proces má však své specifčnosti podle oborů a podle budoucí profese studentů. Ve svém sdělení chci krátce osvětlit některé z hlavních ideově výchovných úkolů kateder psychologie na filozofické fakultě UK v Praze.

Při stanovení těchto ideově výchovných úkolů je nutno vyjít z analýzy věcných a ideových souvislostí, které objasnil zejména XIV. sjezd naší Komunistické strany Československa a dokument předsednictva ÚV KSČ „Vývoj, současný stav a úkoly společenských věd“ z r. 1974. Úsilí o realizaci směrnic těchto dokumentů je vstupem do druhé fáze vývoje psychologie v ČSR. Vstup do této druhé fáze byl podmíněn překonáním revizionismu v krizových letech 1968–69 a vytvořením nových podmínek pro tvůrčí pedagogickou i vědeckou práci.

1. SOUČASNÝ STAV OBORU PSYCHOLOGIE

Rozbory, které konáme na katedře, v Psychologickém ústavu ČSAV i ve vědeckém kolegiu pro pedagogiku a psychologii, shodně ukazují, že současný stav ani ve výuce psychologie, ani v základním výzkumu, ani v praktických aplikacích neodpovídá novým úkolům a potřebám naší socialistické společnosti. Na nutnost této kritické analýzy upozornilo listopadové zasedání ÚV KSČ a dále dopis ÚV KSČ k XV. sjezdu KSČ. Předně je zapotřebí hlouběji rozpracovat marxistickou koncepci všech psychologických disciplín, zejména obecné psychologie. Všestranně je nutno analyzovat, v čem spočívá výrazné zvýšení požadavků naší rozvinuté socialistické společnosti na psychologii. Rozmanitost potřeb výroby a řízení organizací, výchovy a zdravotnictví, stejně jako rostoucí specializace uvnitř samotné psychologie vedly k tomu, že psychologie dnes vystupuje jako celý komplex psychologických věd základního i aplikovaného charakteru. Vcelku existuje okolo 45 psychologických disciplín, které jsou na různém stupni svého rozvoje. Z tohoto rychlého vývoje psychologie přirozeně plynou četné nejasnosti. Dalším zdrojem určitých problémů je to, že z různých příčin (kádrových apod.) došlo v poslední době na většině filozofických fakult k reorganizaci psychologických kateder, které dosud hledají svůj profil. Vážným problémem dále je, že dosud není dobudována síť psychologických pracovišť pro základní výzkum. Pokud jde o aplikovaná pracoviště, vládne na nich stále nejen velká roztržičnost, ale mnohdy i koncepční neujasněnost. Jde většinou o menší skupiny psychologických pracovníků, kteří si často svízelně vytvářejí podmínky pro plnění úkolů kladených různými resorty. Zejména tuto poslední skutečnost

nesmíme přehlížet při výchově studentů psychologie pro jejich budoucí povolání.

Tyto určité potíže však nemohou zastřít základní klady, zejména to, že psychologické vědy jsou ve všech socialistických zemích pokládány za perspektivní vědní obory značného společenského a politického významu. Aplikace psychologických poznatků má široký dopad jak v celospolečenské, tak i ve výrobní praxi; příkladem je plánování a řízení socialistických organizací, rozvoj iniciativy a tvořivosti pracujících, sociální působení na utváření socialistického způsobu života, socialistická výchova a vzdělávání dětí i dospělých, prevence duševních poruch apod. Teoretické poznatky psychologie tvoří důležitou složku marxistického světového názoru a jsou nepostradatelné i pro jiné vědní obory biologii, fyziologii, pedagogiku, pro řízení socialistických organizací, kybernetiku, psychiatrii, teorii umělecké tvorby, kultury aj.).

Při řešení těchto úkolů mají důležitou úlohu jak katedry psychologie, tak pracoviště základního výzkumu v ČSAV, která mají nejen stimulovat, nýbrž i usměrňovat systematické práce v oblasti psychologické teorie, metodologie i v oblasti ideologické výchovy. Relativně rychlý rozvoj naší psychologie, nesrovnatelně rychlejší než byl v československé kapitalistické republice, staví spolu s velkými perspektivami i velké úkoly — to vše vede, jak jsme již podotkli, k hromadění problémů, které vyžadují intenzivní teoretickou a ideologickou práci a zároveň též zvyšují nároky na výchovnou práci psychologických kateder.

2. ZA HLUBŠÍ VYUŽITÍ MARXISTICKÉ FILOZOFIE V PSYCHOLOGII

Přejdeme nyní k některým teoretickým, světonázorovým a ideovým otázkám v oblasti pedagogické činnosti kateder psychologie. Obecně lze říci, že v uplynulých 30 letech jsme v oblasti psychologické teorie dosáhli menších výsledků než v oblasti aplikace, experimentace a na organizačně aplikačním úseku. To mimo jiné svědčí o tom, že teoretická práce ve vědě je zvláště obtížná a náročná. Přitom je nutno vycházet z toho, že v socialistické společnosti se úloha základního výzkumu a teoretické práce nezmenšuje, nýbrž bude naopak s rozvojem socialismu stále silnit. Bez této zobecňující teoretické práce není možná účinná odborně ideová výchova studentů. S jakými překážkami a obtížemi jsme se zde v minulosti setkávali a dosud setkáváme?

Pro psychologii bylo a dosud zůstává základní nebezpečí v empirismu a pozitivizmu, v pouhém kupení experimentálních, velmi často i testovacích dat bez skutečné teoretické koncepce a bez teoretické analýzy. Rubem empirismu je abstraktní plané teoretizování, vytváření pseudoteorií, hrajících si mnohdy s umělými termíny. Toto nebezpečí se týká i zneužívání pojmů z jiných vědních oblastí, např. z kybernetiky, z teorie informace apod. Zvláště nebezpečná je však implantace filozofických pojmů z pozitivizmu, fenomenologie, existencialismu aj., které zkreslují podstatu marxisticko-leninského přístupu. Toto podvojně úskalí — na jedné straně empirismus a na druhé straně metafyzické teoretizování — sdílí psychologie spolu s ostatními společenskými i četnými přírodními vědami, v nichž se rovněž projevuje tento problém (ovšem vždy specifickým způsobem). Uvedené úskalí stále trvá, přestože existuje rozvinutá dialektikomaterialistická teorie a metodologie, jejíž teoretická síla zdaleka není

v psychologii využita. Tato skutečnost nemálo přispívá k tomu, že studenti psychologie se dosud často orientují jen na odbornost, zatímco marxismus-leninismus chápou jen jako vnější i vedlejší „doplňek“.

Jednou z cest, jak překonat tento rozpor je osvětlit studentům vztah vědy k naší socialistické praxi. Hluboké osvětlení dialektickomaterialistické zásady jednoty teorie a praxe je našim základním úkolem zejména dnes, kdy realizujeme významná usnesení ÚV KSC o rozvoji společenských věd z r. 1974 a kdy v souvislosti s přípravou XV. sjezdu KSC rozpracováváme otázky dalšího rozvoje celé naší společnosti. Přitom je nutné být zde zcela přesný a nezjednodušovat. Nejde totiž o jednostranný vztah psychologie k praxi, tj. o pragmatickou a technokratickou orientaci celé naší psychologie podle západního vzoru. Naopak, jde o skutečné rozvinutí psychologické teorie, která vyjadřuje současný stav vědeckého bádání a která v sobě na základě zasvěceného a marxistického přístupu odráží potřeby praxe socialistické společnosti a je schopna pomáhat při řešení životně důležitých otázek.

Rozvoj speciálních psychologických teorií (např. teorie činnosti, osobnosti, učení aj.) se nutně musí opírat o dialektický materialismus. Dialektický materialismus je nejvyšším zobecněním dílčích zákonitostí jednotlivých věd a zároveň vytváří všemi svými zákony a kategoriemi nejvýhodnější předpoklady pro vytváření teoretických syntéz. Přitom každá takováto syntéza má základní význam nejen pro příslušnou vědu, ale znamená i obohacení pro rozvíjení marxisticko-leninského světového názoru. Právě této skutečnosti je dosud nedostatečně využíváno ve výuce společenských věd včetně psychologie. Na rozdíl od dílčích teorií v rámci jednotlivých věd snaží se materialistická dialektika o postižení a syntézu všech jevů v celé jejich přirozené rozmanitosti a ve všech existujících souvislostech. Přitom se na základě principu všeobecné souvislosti jevů snaží důsledně rozlišovat mezi podstatnými vlastnostmi a vztahy méně podstatnými. Úplnost a všestrannost této syntézy jsou zvláště důležité dnes, kdy hledáme nové interdisciplinární vztahy nejen mezi jednotlivými obory, nýbrž i mezi celou oblastí přírodních, technických a společenských věd. Je zřejmé, že ani pedagogická činnost, ani základní výzkum se nemohou nadále úspěšně rozvíjet bez tohoto syntetického, svou podstatou dialektického úsilí. Nedostatky, které pocítujeme v našem výchovném působení na studenty, zejména při vytváření jejich světového názoru, mají jeden ze svých zdrojů v této nedostatečné a marxisticky málo důsledné syntéze v našich vědních oborech.

Dialektickomaterialistická filozofie je ve výše uvedeném smyslu teorií otevřenou, tj. schopnou vstřebávat a zobecňovat stále nové vědecké poznatky. Zároveň je však uzavřená a důsledně kritická proti všem druhům idealismu a revizionismu. Z tohoto důvodu např. kriticky vystupujeme proti názorům, že zavedením pojmu informace mizí protiklad mezi hmotou a vědomím a že byly prokázány tzv. „neutrální“ děje v podobě informačních procesů. Ještě důležitější je však bojovat proti nesprávným etickým postojům, jako je konzumní přístup k životu, individualistické pojetí tzv. seberealizace aj.

Je to právě dialektickomaterialistická filozofie, která pomáhá psychologii řešit tyto složité otázky. Činí tak mimo jiné tím, že nově objasňuje vztah mezi ontologickými a gnoseologickými kategoriemi. Důsledky plynoucí z kategorie odrazu, vztahu mezi kategorií činnosti, poznávání a vědomí, mezi statikou a dynamikou psychických struktur ve vývoji osobnosti, vztah mezi biologickými a

a sociálními faktory, otázky konfliktů z hlediska boje a jednoty protikladů ve vývoji psychiky aj. Dialektickomaterialistická metoda je účinným nástrojem studia složitých systémů. S tím mimo jiné souvisí vytváření nových hlubších vztahů mezi přírodními, technickými a společenskými vědami. Vztahy k přírodním vědám našly v psychologii svůj výraz už dávno v existenci psychofyziologie, která studuje psychické procesy jako funkci mozku. Vztahy k technice se projevují např. v kybernetice, v teorii automatů a umělého intelektu. Je možno tudíž konstatovat, že nejen filozofie, nýbrž i psychologie jakožto věda o člověku a jeho vývoji přispívá k poznatkové syntéze mezi těmito třemi velkými vědeckými oblastmi. Rovněž tato systémová a kybernetická problematika má svůj hluboce výchovný aspekt při rozvíjení vědeckého světového názoru u mladé generace, a to nejen u psychologů, nýbrž i u studentů jiných oborů.

Uvedeme stručně jeden z příkladů kategorií marxisticko-leninské filozofie, který má pro současnou psychologii zvláště velký význam. Jde tu o kategorii odrazu, která je dosud v psychologii nedostatečně rozpracována. Na teorii odrazu navazuje reflexní teorie, která studuje proces odrážení na úrovni rozvinuté nervové soustavy. Kromě zásadních stoupců teorie odrazu v psychologii (Rubinštejn, 1960; A. N. Leontjev, 1966, 1972a, b; Novák a Linhart, 1976; Linhart 1976) má teorie odrazu — zejména na západě — mnoho odpůrců, a to nejen v behaviorismu, nýbrž i ve většině kognitivistických teorií (Barthlett, Piaget, Wason, Pribram aj.). Uvedeme pro stručnost jen obecnou definici odrazu: Odráz v nejširším slova smyslu znamená více nebo méně úplnou zákonitou souvislost dvou jevů, která se projevuje ve shodě jejich uspořádání, přičemž odraz je vyvolán a podmíněn odráženým předmětem. Je patrné, že uvedená definice je ve shodě s reflexní teorií v Sečenovově a Pavlovově pojetí. Pojem odrazu je tudíž širší, než je pojem psychického odrazu (počítky, vjemy, představy, pojmy a myšlení), jenž je předmětem psychologických výzkumů. Na základě tohoto širokého pojetí odrazu je možno překonat dřívější nedorozumění, která vedla ze strany psychologů k výhradám, jakoby reflexní teorii, kterou I. P. Pavlov rozpracoval zejména v oblasti podmíněných reflexů, byla nebezpečným redukcionismem. Nesprávně pochopená reflexní teorie ovšem může vést ke značnému zjednodušení, které by mohlo zkreslit dialektickou složitost vývoje a výchovy člověka.

Kategorie odrazu je i v úzkém vztahu k pojmu informace. Informace je v současné kybernetice chápána tak, že vyjadřuje určité přírodovědní aspekty kategorie odrazu. V tomto smyslu je pak kybernetika vědou o obecných vlastnostech odrazu v systémech řízení a samoorganizace. Výklad uvedených pojmů, zejména pojmu informace, v sobě ovšem zahrnuje i důležitý formální a matematický aspekt. Právě díky tomu bylo možno objasnit, že s pojmem odrazu souvisejí pojmy řízení, organizace, kódování, zpětná vazba, izomorfismus aj.

3. MARXISTICKO-LENINSKÁ VÝCHOVA STUDENTŮ

Zásady, které jsme právě při stručném rozboru věcných souvislostí mezi marxisticko-leninskou filozofií a psychologií uvedli, je nutno promítnout do výuky psychologie. Jejím stěžejním cílem je, aby si budoucí absolventi oboru osvojili marxisticko-leninský světový názor jako základní a určující skladebnou složku své celkové odborné vybavenosti.

Základní nebezpečí, které hrozí psychologii, spočívá — jak jsme uvedli — na jedné straně v empirismu, tj. v odtržení od vědecké teoretické koncepce, a na druhé straně v abstraktním planém teoretizování. Toto úskalí je i zároveň nebezpečím pro výuku tohoto oboru. Zde se konkrétně promítá v tendenci realizovat tuto výuku jakoby po dvou liniích: jednak po linii úzce pojaté tzv. odbornosti, spojené s nebezpečným empirismem, jednak po toliko vnějškově nepřesvědčivě připojené linii ideologické a světonázorové, přičemž marxisticko-leninská filozofie je sice uváděna jako teoretický rámec vědecké psychologie, ale neprolíná vnitřně přednášenou tematiku; studenti zde marxismus-leninismus nepocítují jako důslednou a vše prostupující teorii a metodu. Z uvedené odtrženosti empirických poznatků od vědeckého světového názoru pak vyplývá trvalé potencionální nebezpečí, že student se zaměřuje na jednostranné pojetí svého oboru i své vlastní práce. To pak vede buď k úzkému praktikismu a rutinérství, nebo k více či méně duchaplnému vytváření spekulativních teoretických koncepcí, i když se verbálně materialismu a dialektiky dovolávají. Rozbor přednášek a připravovaných skript ukazuje, že v současné době převládá snaha se tomuto nebezpečí vyhnout. V příští etapě bychom měli soustředit všechny své síly na překonání těchto nezdravých rozporů mezi plochým empirismem a neplodně teoretizující spekulativností.

Zvláštní péči mají přednášející věnovat i pojmové a termínové oblasti. Mnohdy bezděčně užitý termín, náležející do pojmové výzbroje toho kterého nemarxistického filozofického, event. psychologického systému, může studentům ztěžovat správné pochopení věci z hlediska marxismu-leninismu. To ovšem neznamená, že by studenti neměli být s takovými pojmy seznamováni. Jde však o to, aby s nimi byli seznámeni v rámci kritického rozboru základních buržoazních ideologií při současném přesvědčivém výkladu marxistického řešení dané problematiky. K tomu lze využít výsledků státního plánu výzkumu, který se týká kritiky buržoazních a nemarxistických směrů v psychologii.

Při překonávání nebezpečí úzkého, nemarxistického pojetí odbornosti pomáhá leninský výklad dialektické jednoty teorie a praxe. To znamená mimo jiné i to, aby studenti byli při výuce seznamováni s úkoly pětiletých plánů, s usneseními stranických orgánů a s přípravou XV. sjezdu. Zároveň je třeba objasňovat vztah stranické politiky k rozvoji vědy v souvislosti s vývojem společenských potřeb a s novými požadavky, které jsou kladeny na vědu. Bylo by chybou chápat výuku výhradně jen jako formální naplnění základních osnov, sledujících to, aby byl student seznámen se svým oborem. Výchova studentů vyžaduje jejich neustálé spojení se životem socialistické společnosti; učivo je nutno aktualizovat se zřetelem k průběžným celospolečensky významným událostem, což přispívá k objasnění vlastního smyslu studia v daném oboru.

Zevrubnou pozornost bude nutno při výuce věnovat zákonům a kategoriím dialektického materialismu. Sem patří např. kategorie odrazu, která má klíčový význam pro materialistické pojetí psychologie a která je spolu se správným pochopením úlohy praktické činnosti v procesu poznání základem marxisticky pojaté psychologické teorie. I když jsou v současné době k dispozici četné práce — zejména sovětských autorů, které studentům umožňují hluboko proniknout do této tematiky, je přesto potřeba, aby se tato problematika nadále stále hlouběji zpracovávala a aby studenti byli s novými studiiemi v této oblasti průběžně seznamováni. Již v současné době jsme s to docílit, aby studenti pochopili, že marxistická teorie odrazu, správné řešení úlohy praxe v procesu poznávání a

dialektickomaterialistická metodologie jako celek jsou základem pro novou syntézu, která vznikne negací dvou hlavních tradic novověké buržoazní filozofie a psychologie, tj. tradice empirické a racionalistické.

Tato základní materialistická východiska se ukáží našim studentům rovněž jako klíč k adekvátnímu řešení vztahu mezi ontologickým a gnoseologickým, biologickým a sociálním, mezi somatickým a psychickým. Zároveň jsou klíčem k pochopení významu reflexní teorie a k správnému chápání významu a místa teorie informace v současné vědě vůbec a v psychologii zvláště.

Praktickým výsledkem této důsledně marxisticko-leninsky zaměřené výuky a výchovy bude, že absolventi psychologie budou lépe připraveni na to, aby pomohli naší komunistické straně v jejím náročném politickém zápasu. Jde tu o formování aktivního marxisticko-leninského světového názoru, který se projevuje v aktivních postojích, zodpovědnosti a v podobě hlubokého socialistického přesvědčení.

To, aby marxisticko-leninské principy a zásady se staly pro výuku psychologie na naší fakultě závaznými, je zajišťováno jejími osnovami a kvalitou jednotlivých přednášek. Katedry psychologie zajistí, aby se tyto zásady obrazily jak v celém výukovém a zkušebním procesu, tak zejména v kvalitní činnosti absolventů našeho oboru.

J. Linhart